

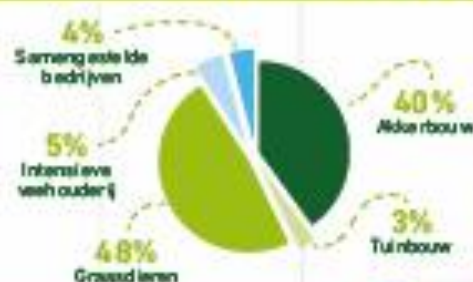
Verduurzaming in Groningen

Legenda

- Aantal ha grond TM
 Aantal bedrijven TM
 Aantal dieren TM
 Beter leven alternatieven
  Overige concepten

Varkenshouderij

Nederland	Groningen
100%	300%
100%	2%
100%	1%
17%	21%
4%	9%

Legpluimveehouderij

Nederland	Groningen
100%	355%
100%	3%
100%	2%
1%	0%
10%	17%
25%	31%

Vleeskuikenhouderij

Nederland	Groningen
100%	243%
100%	8%
100%	8%
44%	75%
13%	23%
4%	0%
2%	0%

Kalverhouderij

Nederland	Groningen
100%	320%
100%	2%
100%	2%
20%	11%
0,05%	0%

Addendum

De Groningse intensieve veehouderij in beeld

*Inventarisatie en analyse van markt, ketenwerking en
concepten*

Datum: 28 augustus 2018

Kenmerk: FB/AdJ/160048/PB-180047

Uitgebracht aan: Provincie Groningen
Afdeling Economie, Cultuur en Projectfinanciering

LTO Noord regio Noord

Opgesteld door: Projecten LTO Noord
Postbus 40
6700 AA Wageningen

Contactpersoon: Fleur Bartels
fbartels@projectenltonoord.nl
T 088 888 66 77

Inhoudsopgave

1. Inleiding	4
2. Update inventarisatie intensieve veehouderij in provincie Groningen	5
2.1 Provinciale eisen en gevolgen	7
2.2 Resultaat fysieke investeringen openstelling I en II	9
2.2.1 Enquête naar aanleiding van de eerste openstelling	11
3. Update analyse van markt, ketenwerking en concepten	13
3.1 Update ontwikkelingen in de markt, keten en concepten	13
3.1.1 Beter Leven	13
3.1.2 Andere ontwikkelingen	14
3.2 Update varkenshouderij	15
3.3 Update leghennenhouderij	18
3.4 Update vleeskuikenhouderij	19
3.5 Update vleeskalverhouderij	19
4. Conclusie & aanbevelingen	21
4.1 Openstelling maatregel 2	21
4.2 Stoppende bedrijven	21
4.3 Wetgeving of regisseur	22
4.4 Vervolg na 1 januari 2019	23
Literatuurlijst	25

Bijlage 1: overzicht aanvragen openstelling I en II maatregel 2

Bijlage 2: overzicht MDV (Maatlat Duurzame Veehouderij) stallen in Groningen

1. Inleiding

In oktober 2017 is het rapport 'De Groningse intensieve veehouderij in beeld - Inventarisatie en analyse van markt, ketenwerking en concepten' aan de Provinciale Staten gepresenteerd. Dit rapport was naar aanleiding van de herziening van de OMG visie en POV in juli 2016. Hierbij hebben de staten besloten om met ingang van 1 januari 2019 de ontwikkelruimte voor IV te beperken. Vooruitlopend op dat moment hebben de staten tevens opgeroepen om te zien in hoeverre de sector verder zou kunnen verduurzamen zoals benoemd in de motie van 16 december 2015 van de CU en CDA. Het rapport van oktober 2017 maakte onderdeel uit van de eerste fase in de ontwikkelingsruimte zoals benoemd in deze motie en de stand van zaken rondom de intensieve veehouderij in Groningen staat hierin omschreven; o.a. met betrekking tot verduurzaming, aansluiting bij concepten en effecten van het huidige provinciale beleid. Daarnaast is de Groningse intensieve veehouderij vergeleken met de landelijke situatie en is beschreven hoe de markt werkt rondom verduurzamingsinitiatieven en -concepten.

In het kader van de motie zijn twee openstellingen geweest; In december 2016 is de maatregel 'Fysieke investeringen voor innovatie en verduurzaming van agrarische ondernemingen' opengesteld als nadere invulling op de algemene bepalingen zoals vastgesteld in de Regeling subsidies Plattelandsontwikkelingsprogramma 2014-2020 van de provincie Groningen. In maart 2018 is de regeling 'Fysieke investeringen voor innovatie en verduurzaming van veehouderijbedrijven 2018' opengesteld, als nadere invulling op de algemene bepalingen zoals vastgesteld in de Regeling Europees Plattelandsontwikkelingsprogramma 3 subsidies provincie Groningen. Daarnaast is er een JOLA (regeling jonge landbouwers) en 'Fysieke investeringen voor innovatie en modernisering van biologische landbouwbedrijven' opengesteld in 2017 door de provincie waarin eveneens investeringen zijn gedaan om de veehouderij in de provincie Groningen te verduurzamen.

Naar aanleiding van de aanbevelingen in het eerder verschenen rapport van oktober 2017, wordt in dit addendum een korte update gegeven over de Groningse intensieve veehouderij, ontwikkelingen ten aanzien van verschillende dierhouderijsectoren en landelijke ontwikkeling van verduurzamingsconcepten. Daarnaast worden de resultaten van de twee opengestelde maatregelen beschreven en wordt geïnventariseerd hoe de Groningse intensieve veehouderij zich heeft ontwikkeld na de eerste openstelling.

2. Update inventarisatie intensieve veehouderij in provincie Groningen

Afgelopen jaar 2017 is het aantal intensieve veehouderijbedrijven in Groningen gemiddeld afgenomen (zie tabel 1). Voor de varkens- en leghennenhoudery loopt het afgenomen percentage gelijk aan het landelijke percentage (zie grafiek 1). In totaal zijn er 215 bedrijven die varkens, leghennen, vleeskuikens of kalveren houden. Hiervan houdt 37% deze dieren als neventak.

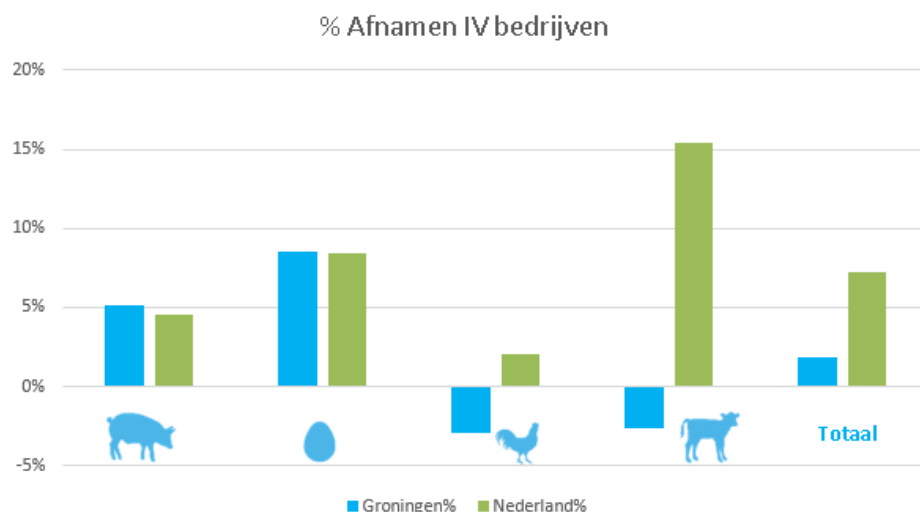
Sector	Gem. ha grond 2017*			Tot. aantal bedrijven 2016			Tot. aantal bedrijven 2017			Af/toenamen	
			% van NL			% van NL			% van NL		
	35	13	262	77	4508	1,71	73	4301	1,70	-4	-207
	31	10	312	35	1085	3,23	32	993	3,22	-3	-92
	39	13	296	69	912	7,57	71	893	7,95	+2	-19
	27	16	166	38	1853	2,05	39	1567	2,49	+1	-286
IV Totaal	35	14	255	219	8358	2,62	215	7754	2,77	-4	-604

Tabel 1. Overzicht intensieve veehouderij in de provincie Groningen.

*dit is het gemiddelde aantal hectare grond van gespecialiseerde bedrijven, dat zijn bedrijven waarvan 2/3 van de standaardopbrengst afkomstig is uit deze sector (bron: LEI, 2018 en CBS, 2018).

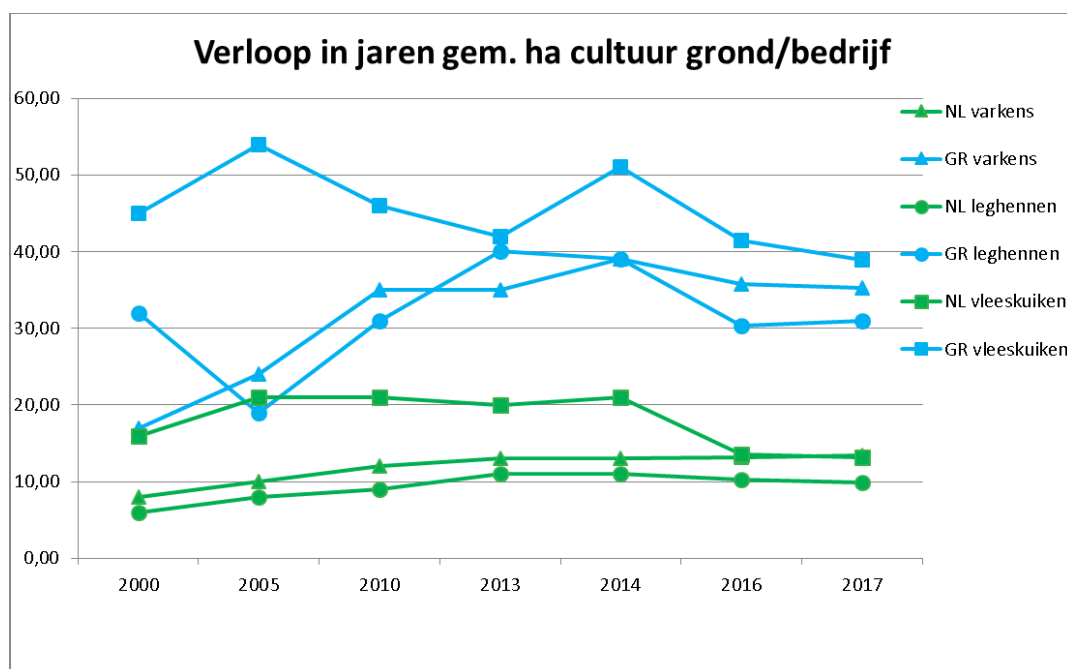
De kans groot dat er in 2019 een grotere afname van bedrijven zal zijn in Groningen. Een van de oorzaken is de stoppersregeling uit 2009. Deze regeling bood ondernemers - met name uit de varkens- en pluimveehouderij - de mogelijkheid uitsluitel te krijgen om niet te hoeven voldoen aan emissiearme huisvesting van bestaande stallen. Dit onder voorwaarde dat het bedrijf stopt voor 1 januari 2020. Daarnaast is de POR-regeling (Regeling Ontheffing Productierechten Meststoffenwet) definitief afgeschaft per 1 januari 2018, wat gevolgen heeft voor de varkens- en pluimveehouderij (zie paragraaf 3.3).

Landelijk is er in het regeerakkoord tweehonderd miljoen euro uitgetrokken voor warme sanering van de varkenshouderij in gebieden met zeer hoge veedichtheid (zie paragraaf 3.2). Dit zou als gevolg kunnen hebben dat het afnemen percentage van IV bedrijven landelijke groter zal zijn in 2018 en 2019, dan in de provincie Groningen.

Grafiek 1. Percentuele afname intensieve veehouderij (IV) bedrijven Groningen en Nederland. Een negatief percentage betekent dat het aantal bedrijven is toegenomen (bron: LEI, 2018).
**Gespecialiseerde bedrijven zijn bedrijven waarvan 2/3 van de standaardopbrengst afkomstig is uit deze sector.*

Het gemiddelde aantal hectare grond is landelijk toegenomen voor gespecialiseerde* varkensbedrijven (+0,4 ha) en kalverbedrijven (+1,5 ha) in vergelijking met 2014, maar afgenomen voor bedrijven met leghennen (-1,1 ha) en vleeskuikens (-7,8 ha). Voor provincie Groningen is het gemiddelde aantal hectare grond voor gespecialiseerde bedrijven afgenomen met 9 hectare (44 ha vs. 35 ha) sinds 2014, dit is 0,07 ha grond per gespecialiseerd bedrijf. Met gespecialiseerde bedrijven worden bedrijven bedoeld die intensieve veehouderij als hoofdbedrijfsactiviteit hebben. Onder deze bedrijven vallen 135 Groningse bedrijven en landelijk 5.502 bedrijven. Nog steeds hebben deze Groningse intensieve veehouderijbedrijven 255% meer hectare grond vergeleken met de landelijke IV-bedrijven. Ook in het verloop van de jaren hebben de Groningse bedrijven gemiddeld gezien meer hectare grond (zie grafiek 2).

Grafiek 2. Gemiddelde aantal hectare grond per houderij van gespecialiseerde bedrijven in 2000-2017.

De gemiddelde leeftijd van de Groningse IV-houder is te vergelijken met de Nederlandse IV-houder en is respectievelijk 51 en 53 jaar. Het opvolgingspercentage van bedrijven in Groningen ligt iets hoger (44%) dan het landelijke gemiddelde (41%). Voor gespecialiseerde bedrijven is dit in Groningen 42% (LEI, 2018).

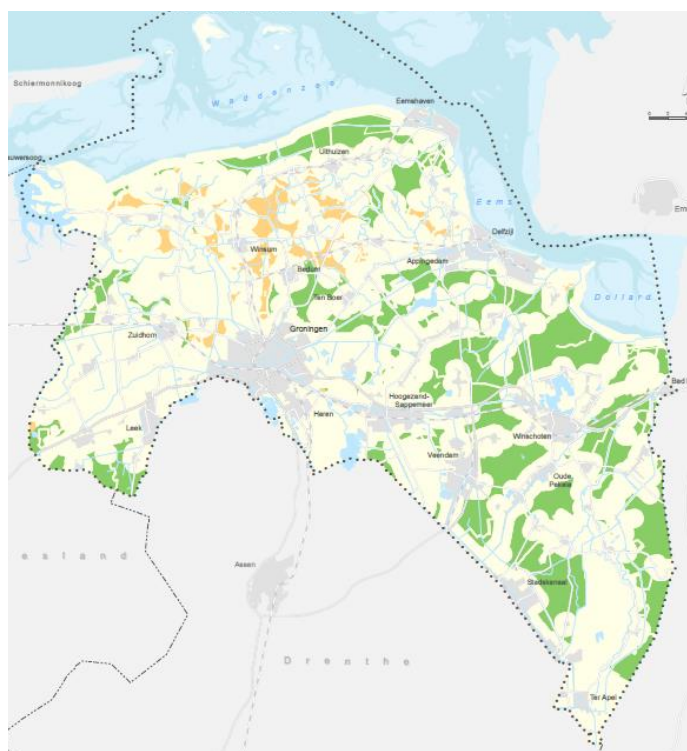
2.1 Provinciale eisen en gevolgen

In 2014 heeft het LEI een overzicht gemaakt met het aantal bedrijven per kleurengedebiet. Dit staat per diersoort in tabel 2. De kleurengedebieten staan weergegeven in afbeelding 1. Van de bedrijven zit 77% op slot, gebaseerd op totaal aantal bedrijven in 2014 (231 bedrijven).

Sector	Geel	Groen	Wit
	0	13	73
	0*	10*	11*
	1*	13*	29*
	2	29	82
	1	7	24
IV Totaal (% van totaal)	3 (1,3%)	49 (21%)	179 (77%)

Tabel 2. Overzicht aantal bedrijven in kleurengedebieten per diersoort.

**dit zijn alleen gespecialiseerde bedrijven: bedrijven waarvan 2/3 van de standaardopbrengst afkomstig is uit deze sector (bron: LEI, 2014).*

Op 9 maart 2011 hebben de Provinciale Staten een herziening van de Provinciale Omgevingsverordening vastgesteld. Daarin zijn de regels voor uitbreiding van bestaande intensieve veehouderijen aangescherpt. Het doel daarvan is aantasting van het landschap, de woonomgeving, en toerisme en recreatie door IV te voorkomen. In de herziening wordt onderscheid gemaakt tussen witte, gele en groene gebieden. De kleur van het gebied (wit, geel of groen) bepaalt in hoeverre IV-bedrijven mogen uitbreiden:

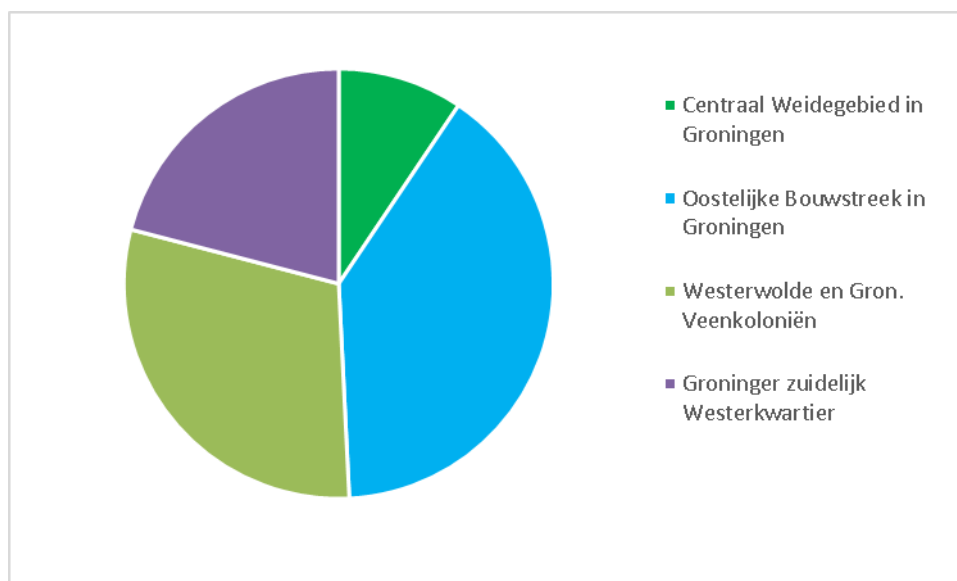
- In witte gebieden mag de oppervlakte van de stal niet toenemen, alleen als dit noodzakelijk is om te kunnen voldoen aan de eisen op het gebied van milieu en dierenwelzijn. Deze witte gebieden zijn gebieden rond woonkernen en gebieden die vanuit natuur, landschap en toeristisch-recreatieve betekenis kwetsbaar zijn.
- In gele gebieden mag de staloppervlakte tot maximaal 5000 vierkante meter toenemen.
- In groene gebieden mag de staloppervlakte tot maximaal 7500 vierkante meter toenemen.

Verder staat de provincie nieuwe intensieve veehouderijbedrijven in Groningen niet toe. Ook niet als neventak van een bedrijf. Het omschakelen van landbouwbedrijven of veehouderijen met rundvee, schapen of paarden naar IV is ook niet toegestaan.

Afbeelding 1. Gebiedenkaart en toelichting

(verdeling wit, geel, groen) IV Groningen (bron: provincie Groningen, 2017).

In het oosten van Groningen lijkt de meeste ontwikkelmogelijkheden gebaseerd op de kleureengebieden. Hier is ongeveer een derde van de Groningse IV gevestigd.

Grafiek 3. Verdeling IV-bedrijven over de verschillende landbouwgebieden van de provincie Groningen.

Martin Scholte, directeur WUR Animal Science Group, gaf in een interview aan dat innovatie een must is om veehouders bewuster te laten omgaan met dierenwelzijn en verduurzaming, om vervolgens dit in te bedden in de bedrijfsvoering. Op dit moment zijn hier alleen nog de voorlopers in de IV-sector mee bezig (Agrivisie, 2017). Scholte gaf aan dat de aangescherpte regels van de provincie Brabant in 2017 (warme sanering) deze innovatieruimte absoluut niet biedt: er worden geen kansen geschapen voor ondernemers die vooruit willen. Dit zet de boel op slot en houdt verdere ontwikkeling in duurzaamheid tegen. De belangrijkste reden is doordat de stalderingsregeling de kostprijs omhoog gaat waardoor er minder geld overblijft voor investering in dier, milieu en duurzaamheid. Deze Brabantse stalderingsregels en warme sanering hebben als doel om de leefomgeving van veedichte gebieden te verbeteren en de groei van de varkens- en pluimveehouderij in te perken. Om het aantal dieren te beperken moet 10% meer gesloopt worden dan er gebouwd wordt (Boerderij, 2017). De bedrijven in de veedichte gebieden van Brabant mogen nog wel uitbreiden en nieuwvesten, mits deze aan de regels van de staldering doen. In de provincie Groningen is de uitbreiding van bestaande IV per 1 januari 2019 niet meer toegestaan en verbod op nieuwvestiging blijft gehandhaafd. Dit is vastgesteld bij de herziening van de OMG visie en POV in juli 2016 en hebben de staten besloten om met ingang van 1 januari 2019 de ontwikkelruimte voor IV te beperken. Een uitzondering hierop kunnen gemeenten maken voor vergroting van de stalvloeroppervlakte die noodzakelijk is om tegemoet te komen aan aangescherpte wettelijke eisen op het gebied van het milieu en/of die ertoe dient om het welzijn van de te houden dieren te vergroten door de netto voor het dier beschikbare leefruimte te vergroten. Het aantal te houden dieren mag daarbij niet toenemen. Ondanks deze goede intentie zal het een beperkte invloed hebben. Immers deze investeringen moeten worden terugverdiend. Door de blijvende beperking in het aantal dieren gaat de kostprijs per dier omhoog. Aansluiting bij een verduurzamingsconcept kan een betere prijs voor het product opleveren. Helaas blijkt uit de praktijk dat de innovatieve investeringen met

alleen een extra opbrengst vanuit een concept, niet rendabel is. Ook zal daarnaast het aantal dieren en staloppervlakte moeten toenemen (Boerderij, 2018). De economie domineert de productiewijze. Een oorzaak hiervan is dat de waarde van producten uitsluitend bedrijfseconomische worden bepaald; het is een kwestie van vraag en aanbod. Daarmee wordt de waarde van producten voor bijvoorbeeld milieu genegeerd, met als gevolg dat IV houders de kosten die zij maken voor het milieu slecht kunnen terugverdienen. Binnen de economie moet de transitie worden gemaakt van “true costs” naar “true pricing”. Voor bijvoorbeeld varkensvlees zou bij “true pricing” een kilo vlees 2 euro duurder worden. Daarnaast speelt een rol dat banken en kapitaalbeheerders rendement waarderen door te kijken naar kosten per kilo product. Voor bijvoorbeeld betere milieuprestaties gelden in de financiële wereld geen extra beloningen. Dit betekent dat de individuele IV houder de opbrengst per dier hoger moeten zijn wanneer deze duurzame investeringen doet. Doordat de consument nu niet de werkelijke prijs betaald, is de IV houder de gedupeerde (V-focus, 2017).

2.2 Resultaat fysieke investeringen openstelling I en II

De provincie heeft in 2016 en 2018 de maatregel ‘Fysieke investeringen voor innovatie en verduurzaming van agrarische ondernemingen’ opengesteld. De achterliggende gedachte van die regeling was om IV-bedrijven in Groningen te helpen bij investeringen om aansluiting te vinden bij een verduurzamingsconcept.

Bij de eerste openstelling opengesteld in maart 2016, is de investeringslijst opgesteld per diercategorie aan de hand van de MDV (Maatlat Duurzame Veehouderij) duurzaamheidseisen en de criteria van het Beter Leven Keurmerk met 1 ster. MDV is een certificatiesysteem voor duurzame veestallen en wordt beheerd en doorontwikkeld door Stichting Milieukeurmerk (SMK). Er zijn landelijk in de periode van 2007 t/m 2017 5.195 stallen gebouwd waarbij het MDV-stalcertificaten is afgegeven. In 2008 en 2009 betrof het alleen thema's Ammoniak en Dierwelzijn. In 2009 t/m 2011 zijn hieraan Diergezondheid en Energie toegevoegd en vanaf 2011 zijn de thema's Fijnstof, Brandveiligheid en Bedrijf & Omgeving ook in de MDV opgenomen. Op dit moment zijn er nog 390 MDV-stallen in aanbouw. In Groningen zijn er, in de periode van 2012 t/m 2017, 28 MDV-stallen gebouwd welke voldoen aan de thema's Ammoniak, Dierwelzijn, Diergezondheid, Energie, Fijnstof, Brandveiligheid en Bedrijf & Omgeving - Zie bijlage 2.

Voor de eerste openstelling konden bedrijven zich inschrijven die intensieve veehouderij hebben als agrarische bedrijfsvoering, zelfstandig of als neventak, met als voorwaarden dat de dieren (varkens, pluimvee, vleeskalveren en vleesstieren en pelsdieren) geheel of nagenoeg geheel in gebouwen worden gehouden. Hierbij werd als grenswaarde voor het begrip intensieve veehouderij een stalsysteem met een buitenuitloop van maximaal 20% van het stalvloeroppervlak aangehouden. Daarnaast werden bedrijven met biologisch gehouden dieren uitgesloten voor deze regeling.

Het subsidieplafond voor deze eerste openstelling was vastgesteld op € 2.000.000,- (samengesteld uit € 1.000.000,- Europese middelen (ELFPO) en € 1.000.000,- provinciale middelen). Dit plafond werd overschreven: er werd voor een totaalbedrag van € 3.547.511,26 aanvragen ingediend. Door middel van loting zijn de aanvragen geselecteerd en uiteindelijk is er voor een bedrag van € 1.911.673,00 subsidies toegekend. Aangezien de subsidie 40% dekte van de subsidiabele kosten, betekent dit dat de Groningse IV-houders bereid zijn zelf

een bedrag van € 2.867.509,50 te investeren in verduurzaming van hun bedrijf, waardoor er in totaal voor € 4.779.182,50 aan verduurzamingsmaatregelen plaats zouden vinden. Inmiddels hebben twee bedrijven hun investering uitgevoerd. Dit zijn bedrijven met € 113.800 investering. Meer details over de regeling zijn weergegeven in tabel 3. Detail per fysieke investering staat weergegeven in bijlage 1.

Sector	Totaal aantal	Aantal openstelling I**	Aantal openstelling II**	% van tot. populatie Gronings IV**	Bedrag*** €
	24	15	9	31%	€ 1.494.622,55
	9	1	8	26%	€ 501.765,73
	38*	30	8*	54%	€ 2.578.923,83*
	12	9	3	32%	€ 674.786,17
totaal	83	55	28	37%	€ 5.250.098,28

Tabel 3. Overzicht openstelling 1 en 2 van maatregel 2. 3 bedrijven hebben zowel voor maatregel 1 als 2 ingetekend

*inclusief 1 bedrijf met kalkoenen

** aantal is gebaseerd op alle aanvragen, inclusief de bedrijven welke niet zijn toegekend/uitgeloot.

***gebaseerd op alle toegewezen aanvragen

De investeringslijst voor de tweede openstelling is hoofdzakelijk gebaseerd op aansluiting vinden bij Beter Leven keurmerk met 2 of meer sterren. Het subsidieplafond hiervan is eveneens vast gesteld op € 2.000.000 samengesteld uit € 1.000.000 Europese middelen (ELFPO) en € 1.000.000 provinciale middelen. Voor deze openstelling konden veehouderijbedrijven zich inschrijven, zelfstandig of als neventak, gericht op het houden van varkens, pluimvee en vleeskalveren. Er werd dus geen grenswaarde aangehouden met betrekking tot in gebouwen gehouden dieren, uitloop of biologisch gehouden dieren.

Voor deze tweede openstelling is er voor een bedrag van € 1.702.587,02 aan aanvragen gedaan. Dit betekent dat opnieuw voor een totaalbedrag van € 4.256.467,55 aan fysieke investeringen voor innovatie en verduurzaming van veehouderijbedrijven zou worden uitgevoerd (zie tabel 3). Zie bijlage 1 voor een overzicht per diersoort en investering. Er waren drie IV-bedrijven die zowel voor de eerste als tweede openstelling hadden ingetekend en twee bedrijven die zowel voor openstelling 2 als maatregel 2 'Fysieke investeringen voor innovatie en modernisering van biologische landbouwbedrijven provincie Groningen 2017' ingeschreven hebben. Deze laatste openstelling was opengesteld in oktober 2017, omdat het vanuit de provincie wenselijk is dat ondernemers in de biologische sectoren in de komende jaren extra kunnen investeren in verduurzaming van hun bedrijven, waarmee een bijdrage wordt geleverd aan verbetering van het milieu, klimaatbestendigheid, dierenwelzijn, volks- en diergezondheid, landschap, ruimtelijke kwaliteit of biodiversiteit. Daarnaast werd hiermee de overstap naar biologische veehouderij gestimuleerd.

De meest aangevraagde investering voor beide openstellingen vanuit de varkenshouderij waren de varkensvriendelijke vloeren (88%). Hieronder vielen verschillende typen vloeren voor de verschillende leeftijdsgroepen varkens (biggen, zeugen en vleesvarkens). Het gaat hier vooral om het percentage dichte vloer groter te krijgen vergeleken met het aandeel

roostervloer in een hok, dan volgens standaard regelgeving vereist is. Afhankelijk van de afmetingen en oppervlakte per dier, kan er aansluiting gevonden worden bij een 1, 2 of 3 sterren Beter Leven systeem.

Voor zowel de leghennen (89%) als vleeskuikens (68%), was de meest aangevraagde investering een buitenuitloop. Voor vleeskuikens was dit in de eerste openstelling een overdekte uitloop. Dit was tevens de meest aangevraagde investering (40%) van alle diersoorten. Deze uitloop sluit aan bij de eisen van 1 ster Beter Leven, een concept waar landelijk gezien nog maar 14% van de vleeskuiken bedrijven aan deelnemen (zie infographic voorzijde addendum). In de tweede openstelling konden vleeskuikenhouders ook een vrije uitloop aanvragen die aansluiting vindt bij een 2 of 3 sterren Beter Leven systeem. Hiervoor was minder animo, waarschijnlijk omdat deze investering makkelijker zelf te realiseren is en de afzetmogelijkheden voor vrije uitloop vleeskuikens nog zeer beperkt is (6% van de landelijke vleeskuikenbedrijven houdt de vleeskuikens volgens 2 of 3 sterren Beter Leven). Verder heeft 54% van alle Groningse vleeskuikenhouders een aanvraag ingediend. Voor de Groningse leghennenhouders ligt dit percentage lager. Een verklaring hiervoor kan zijn dat een groot deel van de Groningse leghennenhouders al voldoen aan 2 of 3 sterren Beter Leven en deze investeringen in het verleden al hebben gedaan.

In alle aanvragen voor openstelling 1 en 2 van kalverhouders, stond een investering voor ruwvoerverstrekking. Dit is een belangrijke welzijnsverbetering voor de kalveren om continue beschikking te hebben over ruwvoer. Verstrekking van ruwvoer is een vereiste voor het Beter Leven keurmerk.

2.2.1 Enquête naar aanleiding van de eerste openstelling

De IV-bedrijven waaraan een subsidie is toegekend naar aanleiding van de eerste openstelling zijn benaderd om een respons te geven op een aantal vragen:

- 1) Diersoort:.....
- 2) Welke investering heeft u aangevraagd:.....
- 3) Heeft u de toegewezen investering al uitgevoerd/ gebouwd/ geïnvesteerd?
 - a. Ja
 - b. Nee
- 4) Zo nee, waarom niet:
- 5) Zo ja, neemt u nu deel aan een (verduurzamings-)concept?
 - a. Ik nam al deel aan een concept, namelijk....[naam concept]
 - b. Door de investering neem ik nu deel aan concept.....[naam concept]
 - c. Ik neem nog geen deel aan een concept, maar wil binnenkort deelnemen aan concept.... [naam concept]
 - d. Nee, ik neem nu geen deel aan een concept, omdat ... [reden aangeven]
- 6) Verdere opmerkingen m.b.t. de investeringsregeling, de procedure van de regeling of de toekomst van de intensieve veehouderij in Groningen:.....

De vragenlijst is verstuurd door provincie Groningen naar 26 bedrijven en de respons op deze vragenlijst was 77 % (15 vleeskuikenhouder, 2 varkenshouders, 0 leghennenhouders, 3 kalverhouder).

Van de respondenten hadden 5 bedrijven de investering gerealiseerd. De 15 bedrijven welke de investering nog niet hebben gerealiseerd gaven de volgende verklaring aan:

- Nog bezig met aanvragen vergunningen en/of financiering (25%).
- Software van de leverancier nog niet klaar bij investering ruwvoerlevering vleeskalveren (5%).
- Geen bouwbedrijf en/of materiaal beschikbaar (10%).
- Niet toegelaten tot concept doordat er geen extra afzet ruimte van het conceptproduct (55%).

De laatste verklaring werd voornamelijk gegeven door vleeskuikenhouders. Deze willen graag overschakelen naar 1 ster Beter Leven, maar de afnemende slachterij heeft geen markt voor 1 ster Beter Leven vleeskuikens en deze vleeskuikenhouders staan op een wachtlijst. Zolang er geen afzet zekerheid van 1 ster vleeskuikens is, kunnen de vleeskuikenhouders niet investeren in een nieuwe uitloop. Dit omdat tot die tijd de extra opbrengst van de vleeskuikens niet gewaarborgd is. Overigens nam 78% van deze vleeskuikenhouders nu al deel aan een '+ concept'. Dit zijn concepten waarin vleeskuikens gehouden worden volgens hogere eisen rondom welzijn en duurzaamheid, bijvoorbeeld 'Kip van morgen', vergeleken met het reguliere systeem. Deze staan ook weergegeven in de infographic voorop het verslag en worden toegelicht in het rapport van oktober 2017.

Een gemaakt opmerking was: "Op dit moment is de markt nog in afwachting van situatie. Belang dat de uitbouw van concepten markt gestuurd wordt en niet productie gestuurd. Dit is een valkuil waar we in de landbouw keer op keer mee te maken krijgen". Dit bevestigt de eerdere conclusies uit het rapport van oktober 2017: de houderij wil sneller dan de markt en er is geen duidelijke 'duurzaamheidsregisseur'.

3. Update analyse van markt, ketenwerking en concepten

In het eerder verschenen rapport 'De Groningse intensieve veehouderij in beeld - Inventarisatie en analyse van markt, ketenwerking en concepten' van oktober 2017 is een uitgebreide toelichting gegeven op marktontwikkeling, ketenwerking en concepten van de intensieve veehouderij. Hier kwam duidelijk naar voren dat 75% van de productie van de Nederlandse landbouw en veeteelt wordt geëxporteerd. Het buitenland heeft daarmee een grote invloed op de ontwikkeling van verduurzamingsconcepten en de marktontwikkeling voor de Groningse intensieve veehouderij.

3.1 Update ontwikkelingen in de markt, keten en concepten

Verduurzaming van de veehouderij is een continu proces dat nooit stopt. In het verbond van den Bosch van 2011, waarin stond dat al het vlees duurzaam is in 2020, draaide duurzaamheid vooral om dierwelzijn. Nu wordt er m.b.t. dat verdrag meer gekeken naar CO2-uitstoot en de footprint van de sector (Pig Business, 2017). Het produceren van duurzame voedsel kan beredeneerd worden vanuit verschillende definities:

- Efficiënt mogelijk produceren: laagste footprint per kilo product. Dit betekent intensivering van de landbouw door zo laag mogelijk gebruik te maken van hulpbronnen en een hogere productie per hectare en levensproductie per dier.
- Min mogelijk hulpbronnen gebruiken: de minste grondstoffen per kilo eetbaar eiwit. Dit gaat uit van het consumptieperspectief en beredeneerd vanuit het streven naar een zo laag mogelijk landgebruik voor de productie van een kilo eetbaar eiwit. Vanuit deze redenering komt men tot de conclusie dat het beter is geen dierlijke producten te eten; een veganistisch dieet geeft de laagste landbelasting.
- Kringloop volledig mogelijk sluiten: de minste afvalstoffen per kilo product. Land dat niet geschikt is voor plantaardige teelten, wordt voor de dierhouderij gebruikt. Dieren verwaarden de reststromen die niet geschikt zijn voor menselijke consumptie of die mensen niet willen eten. Binnen deze kringloopdefinities moeten ook de menselijke afvalstoffen ergens worden verwaard en niet vernietigd. Matige consumptie van dierlijke producten (7 tot 27 gram/persoon/dag) is het optimum om de minste grondstoffen te verspillen.

(V-focus, 2017).

Wetenschappelijke studies kiezen steeds een van deze definities en komen tot een bepaalde conclusie. "De definitie die je kiest, bepaalt daarmee de uitkomst van het onderzoek", stelt Imke de Boer, hoogleraar Dierlijke productiesystemen Wageningen UR. Volgens haar is het niet mogelijk om in Nederland één definitie als uitgangspunt te kiezen voor duurzame landbouw zoals de economie nu is ingericht. De economie domineert de productiewijze (V-focus, 2017).

3.1.1 Beter Leven

Voor supermarkten is het interessant om de meerwaarde van het Beter Leven keurmerk te verzilveren. Maurits Steverink van MeatNL is ervan overtuigd dat het marktaandeel in 2018 verder toeneemt. Dat komt omdat er inmiddels voldoende varkenshouders voldoen aan 1 ster eisen (AgriVisie, 2017). 2 sterren Beter Leven vlees komt weinig voor. Het is een stap richting de biologische normen, maar vergt van boeren veel extra investeringen. Met name bij varkens is het verschil groot: 2 sterren Beter Leven varkens moeten stro hebben, een veel groter kraamhok en een overdekte uitloop. Tegenover die extra kosten staat maar een

beperkte bonus, mogelijk omdat consumenten weinig verschil maken tussen 1 ster of 2 sterren Beter Leven (Volkskrant, 2017). Desondanks is er recent een 2ster varkensstal geopend in de Provincie Groningen (zie 3.2) (Nieuwe Oogst, 2018b). Maar over het algemeen geeft 1 ster de consument al het goede gevoel dat men iets aan dierwelzijn doet, de tweede ster voegt daar voor de consument weinig aan toe. Daarnaast zullen de fanatiekste dierenliefhebber altijd voor het maximaal aantal sterren gaan (Volkskrant, 2017). Verder speelt voor de consument een rol dat het 1 ster Beter Leven-vlees zich blijft ontwikkelen ten aanzien van welzijns- en milieueisen: wat nu 1 ster vlees is, voldoet aan hogere Beter Leven welzijnseisen dan de Beter leven eisen 10 jaar geleden.

Vlees met 1 ster Beter Leven is de nieuwe standaard geworden, mede doordat het aanbod vleeswaren met 1 ster Beter Leven ook steeds groter is geworden. Dat is positief aangezien het bijdraagt aan een goede vierkantsverwaarding. Vierkantsverwaarding duidt aan hoeveel van een dier in ons eigen land verwerkt en aan Nederlandse consumenten verkocht wordt. (AgriVisie, 2017). Dit kan nog verder worden uitgebreid met bijvoorbeeld snacks, maaltijdcomponenten et cetera (Pig Business, 2017). In de eerste helft van 2017 groeide de omzet in vleeswaren met keurmerk met ruim 300%. Het beter leven keurmerk is inmiddels met afstand het grootste keurmerk in de supermarktomzet, gevolgd door het biologische keurmerk. De verwachting is dat voor heel 2018 de omzet in keurmerken met duurzaamheidsclaim bij supermarkten stijgt naar 3,5 miljard euro (AgriVisie, 2017). Supermarktdeskundige Gerard Rutte geeft echter aan dat het Beter Leven keurmerk niet verder terrein zal winnen in het supermarkt schap. Dit wordt ook beschreven in het verschenen rapport van oktober 2017 in paragraaf 3.2 beredeneerd dat de aanbod en afzet niet goed geregistreerd is (Volkrant, 2015, Boerderij 2017a en 2017b). Gerard Rutte beredeneert vanuit een commercieel oogpunt van de supermarkten. Volgens hem ligt Beter Leven keurmerk vrijwel in iedere supermarkt en kan een Albert Heijn of Jumbo zich hier niet mee onderscheiden. Omdat het aantal supermarktorganisaties in ons land de komende jaren waarschijnlijk verder terugloopt, zal de noodzaak voor supermarkten om zich te onderscheiden van de concurrent volgens Rutte groter worden. Aangezien vlees een belangrijk product is voor supermarkten, komt een keten als Albert Heijn ongetwijfeld met een eigen duurzaamheidskeurmerk voor vlees en zullen zij zelf afspraken gaan maken met slachterijen en veehouders (AgriVisie, 2017). In de consumptie eieren is deze trend al ontstaan met voorbeelden van de “Kipster”-ei bij de Lidl en het “Rondeel”-ei bij de AH. Bij deze ontwikkeling zou de provincie Groningen een rol kunnen spelen (zie hoofdstuk 4).

3.1.2 Andere ontwikkelingen

De afzetprognoses voor vlees uit duurzame concepten die meerwaarde creëren zijn gunstiger dan ooit. Ook de vraag naar biologisch vlees blijft toenemen. De consumptie van biologische vlees is de afgelopen jaren met gemiddeld 10% per jaar gegroeid. Aanvankelijk waren de afnemers van biologisch vlees vooral biologische slagers, natuurvoedingswinkels en biologische supermarkten, maar nu gaan de producten ook naar de retail en foodservice (meat&co, 2018). Daarentegen moeten deze successen echter wel in een historisch perspectief geplaatst worden: dertig jaar geleden werd ook benoemd dat er ruimte was voor conceptvlees. Er is veel vallen en opstaan nodig geweest om te komen waar we nu staan, maar daardoor is Nederland inmiddels voorloper en met het Beter Leven keurmerk gaat het goed. In de praktijk valt het in de veehouderij niet mee om iets meer te verdienen aan de extra inspanningen die men moet doen voor conceptvlees. Zo kosten biologische dieren bijna het dubbele van gangbare. De meerprijs is gebaseerd op de extra inspanning en

vergoeding voor de gemaakte onkosten, maar vaak ook nog gekoppeld aan de prijs van gangbaar vlees: wanneer de gangbare prijs daalt, lijdt ook de conceptboer verlies. Wel heeft de veehouder afzet zekerheid en meer werkplezier. De veehouder houdt daarbij netto niets extra over, terwijl het product wel duurder is in de supermarkt. Het is onduidelijk wat de meerkosten voor de supermarkt zijn. Het vermoeden is dat zij vooral extra winst maken (Boerderij, 2018). Wanneer het concept nog meer onderscheidend wordt ten opzichte van regulier, kan de opbrengstprijis wellicht losgekoppeld worden van de reguliere productie (AgriVisie, 2017).

Om concepten meer te onderscheiden en duurzaamheid verder op te pakken, is een regisseur nodig. Duurzaamheid is een thema dat steeds vaker wordt opgepakt door andere ketenpartijen dan de boeren. Zo willen supermarkten dat hun telers en veehouderijen gecertificeerd zijn en stellen eisen aan bijvoorbeeld het veevoer: Jumbo wil dat de leveranciers alleen nog veevoer uit Europa gebruiken om zo de CO₂-voetafdruk van het product te verminderen. Echter, niet alleen retailers proberen de leiding te nemen. Ook andere grotere bedrijven in de keten, zoals toeleveranciers, richten zich vaker op duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen en stellen eisen aan de agrarische ondernemer (ABN AMRO, 2018). Dit toegespitst op de IV in de provincie Groningen; Welke rol zou de provincie hierbij hebben en wordt er een proactieve houding hierin gevraagd door bijvoorbeeld samen te werken met retailers en toeleveranciers; welke productievoorwaarden vraagt de retail en hoe kan de Groningse IV houder hierin gefaciliteerd worden door de provincie? (zie hoofdstuk 4)

Ook gaat blockchaintechnologie een rol spelen in de veehouderij. Deze zorgt voor transparantie in de keten. Consumenten zijn geïnteresseerd in de herkomst van eten. Hoe duurzaam is het geproduceerd? Hoe zit het met dierenwelzijn? Zijn de boeren die het product hebben geteeld goed betaald? Zijn er gewasbeschermingsmiddelen gebruikt? En wat is de CO₂-voetafdruk van dit product? Door middel van blockchaintechnologie kan de consument makkelijk toegang krijgen tot deze informatie. Momenteel is er een informatie-asymmetrie als het om voeding gaat. In veel gevallen zijn de voedselketens lang en complex geworden en dat zorgt voor gebrek aan transparantie. Blockchain kan hier verandering in brengen. Daarnaast kan blockchain voor een betere voedselveiligheid zorgen. Bij een besmetting kan makkelijk teruggevonden worden waar de producten vandaan komen en hoe ze teruggehaald kunnen worden. Hierdoor wordt er minder voedsel verspild. Een voorwaarde voor het succes van blockchain is de schaalbaarheid van de technologie en de bereidheid van partijen om mee te werken (ABN AMRO, 2018).

3.2 Update varkenshouderij

Voor de varkenshouderij is de invulling van het regeerakkoord een van de belangrijkste ontwikkelingen van het afgelopen jaar. In het regeerakkoord is tweehonderd miljoen euro uitgetrokken voor sanering en verduurzaming van de varkenshouderij. In juli 2018 werd bekend dat er 120 miljoen euro naar de sanering van bedrijven gaat en 40 miljoen komt beschikbaar voor innovaties die tot duurzame varkensbedrijven moeten leiden. Helaas is het minder dan de verwachte 200 miljoen euro (varkens, 2018b).

Het grootste gedeelte is voor warme sanering van de varkenshouderij in gebieden met zeer hoge veedichtheid (oostelijk deel van Noord-Brabant en Noord-Limburg) voor het verbeteren van de leefomgeving en op basis van vrijwilligheid. Warme sanering betekent dat de

varkenshouders een vergoeding krijgen als ze hun bedrijf beëindigen. De varkensrechten worden opgekocht, van bedrijven met een grote impact op omwonenden in deze concentratiegebieden, en vervolgens uit het systeem en markt gehaald. Aan welke voorwaarden varkensbedrijven precies moeten voldoen om in aanmerking te komen voor de regeling, wordt in de verdere uitwerking bepaald (Boerderij, 2018b). Het zal naar aanleiding daarvan duidelijk worden welke gevolgen dit heeft voor de Groningse varkenshouderij.

Naast deze warme sanering, heeft de POV (Producenten Organisatie Varkenshouderij) een plan “vitale varkenshouderij”. Een onderdeel hiervan is de ‘regeling omgevingskwaliteit (ROK)’. ROK is een beëindigingsregeling voor varkenshouders die op een plek zitten met weinig toekomstperspectief. Deelnemers, hier kunnen ook Groningse varkenshouders aan deelnemen, ontvangen een vergoeding voor de varkensrechten en een bijdrage per dier. Een voorwaarde is dat eind 2018 alle dieren weg moeten zijn. Veel varkenshouders hebben zich gemeld voor deze regeling en daardoor is deze overschreven.

Een ontwikkeling afgelopen jaar met betrekking tot concepten in de varkenshouderij, is de eerste 2-ster varkensstal van Nederland, de “Dartelstal”, geopend in de Groningse plaats Beerta. In de Dartelstal hebben de varkens uitloop en meer m² per varken in het binnen verblijf met eigen geteelde stro. Het bedrijf wil zoveel mogelijk zelfvoorzienend zijn. De stal is energieneutraal doordat de mest van de varkens wordt gebruikt om elektriciteit te produceren door middel van een eigen vergistingsinstallatie. Bij deze productie van de elektriciteit komt warmte vrij waarvan de stallen en huizen worden verwarmd. Het restproduct van de vergisting wordt vervolgens weer gebruikt op de akkers. Door gebruik te maken van lokaal voer, lupine, in plaats van soja wordt de CO₂ footprint laag gehouden. Daarnaast geeft deze Lupine, en doordat de varkens een andere genetica hebben dan de reguliere varkens, een betere smaak aan het vlees (Nieuwe Oogst, 2018b). De afzet is geregeld doordat er afspraken zijn gemaakt met supermarktpartijen Poiesz, Boon, Deen, Hoogvliet en Plus. De prijs voor het vlees ligt tussen gangbaar en biologische. Hoe dit wordt ervaren door de consument, zal het eerste jaar spannend zijn. Volgens meneer Dijkhof, category manager van Plus, eten consumenten ten eerste minder vlees, maar zijn daarentegen bereid meer te betalen voor iets bijzonders. Verder liggen er nog uitdagingen rondom vierkantsverwaarding van de Dartelvarkens en de ontwikkeling van premium producten (Boerderij, 2018b).

De ontwikkeling rondom afzet van concept varkensvlees, is gepubliceerd in de vleesmonitor van Varkens in Nood in april 2018. Hieruit blijkt dat in bijna alle supermarkten het standaard verse varkensvlees is vervangen door varkensvlees dat deel uitmaakt van het marktconcept. Bij supermarktketen Hoogvliet is dat de afgelopen twaalf maanden met 56% gegroeid. Eerst werd het conceptvlees vooral aangeboden door Lidl en Albert Heijn, maar inmiddels zijn er meer supermarktketens aangesloten (zie tabel 4). Het marktaandeel van varkensvlees met het Beter Leven keurmerk in de Nederlandse supermarkten is 71%, met Albert Heijn als koploper van 81%. Dit is een totale stijging van 8% in 2017. Mede doordat bij varkensvlees het 1 ster Beter Leven min of meer het nieuwe basisniveau is geworden (Nieuwe Oogst, 2018).

Varkensvlees met Beter Leven Keurmerk

Supermarkt	Gewogen gemiddelde	Groei ten opzichte van september 2017	Vers varkensvlees	Vleeswaren	Lang houdbaar	Diepvries
1.	79%	-2%	94%	70%	47%	0%
2.	70%	0%	82%	63%	38%	2%
3.	65%	-5%	83%	48%	32%	0%
4.	65%	-4%	68%	73%	43%	4%
5.	69%	9%	74%	73%	57%	4%
6.	68%	0%	77%	65%	44%	4%
7.	60%	0%	80%	37%	25%	3%
8.	73%	10%	83%	69%	50%	2%
9.	55%	-6%	55%	64%	46%	3%
10.	75%	18%	83%	78%	41%	4%
11.	74%	24%	81%	78%	43%	3%
12.	59%	22%	63%	62%	47%	11%
13.	43%	3%	60%	22%	13%	0%
14.	78%	6%	90%	71%	54%	4%
Totaal	67%	5%	76%	62%	41%	3%

Varkens in Nood

Tabel 4. Varkensvleesmonitor: overzicht aandeel beter leven sterrenvlees in de supermarkt (bron: Varkens in Nood, 2018).

Het aantal biologische varkensbedrijven in Nederland is afgelopen jaar met bijna 23% gegroeid. In 2016 telde Nederland 125 bedrijven met biologische varkens, in 2017 groeide dat aantal naar 154 stuks (29 bedrijven erbij). De jaren ervoor bleef het aantal biologische varkenshouders altijd vrij stabiel: in 2015 waren er 118 bedrijven, het jaar daarvoor 119 en in 2013 in totaal 120 bedrijven met biologische varkens. Het aantal biologische varkenshouderijbedrijven in Groningen is gelijk gebleven.

Schaalvergroting zet ook in de biologische varkenshouderij door blijkt uit cijfers van het CBS. Het totaal aantal biologische gehouden varkens in Nederland is ook met een sprong gestegen (24%) (zie tabel 5). Dit betekent dat de biologische bedrijven met vleesvarkens gemiddeld weer wat groter zijn geworden. Telde een gemiddeld bedrijf in 2016 zo'n 297 vleesvarkens, in 2017 zijn dat 308 dieren (Varkens, 2018).

Sector	Tot. aantal biologische bedrijven			Tot. aantal biologische varkens		
			% van NL			% van NL
2015	6	118	5	1029	69.261	1,5
2016	5	125	4	1152	73.570	1,6
2017	5	154	3	1194	91.340	1,3

Tabel 5. Aantal biologische varkensbedrijven Groningen vs. Nederland.

Note: in de infographic worden ook 3-sterren bedrijven weergegeven, maar deze zijn niet biologische (bron: CBS 2018).

Qua afzet voor varkensvlees wordt verwacht dat 2018 voor de varkenshouderij een beduidend minder jaar wordt dan 2017. In 2017 steeg het inkomen van de varkenshouder door hogere prijzen, maar in Europa wordt een hogere productie verwacht en dat geeft druk op de prijzen in 2018. De vraag naar varkensvlees in Europa zal stabiel tot licht dalend zijn. Daarnaast is wordt China een steeds belangrijkere afnemer van varkensvlees. Het is een markt die flink groeit door de toenemende bevolking en middenklasse. In 2016 herstructureerde China zijn varkenssector, ingegeven door milieu- en gezondheidsoverwegingen. Dit betekent dat de productie van varkensvlees tijdelijk terugviel en China meer varkensvlees moest importeren. Nederland voerde dat jaar maar liefst 33% meer varkensvlees uit naar China. Dat effect was in 2017 weg en dat zorgde vorig jaar voor een daling van de export (ABN AMRO, 2018).

Hoewel de vraag in de EU niet stijgt, blijft dit voorlopig nog wel de belangrijkste markt voor Nederlandse varkenshouders en gaat nog steeds driekwart van al het varkensvlees naar de EU. Op de internationale markt is namelijk veel concurrentie, maar het Nederlandse varken concurreert minder op prijs en meer op kwaliteit. Met Holland Varken en Trusted Pork Europe probeert de Europese/Nederlandse varkenssector dit onder de aandacht te brengen van de internationale markt, waarbij ook dierenwelzijn een verkoopargument is voor het Nederlandse varken (ABN AMRO, 2018). Dit is een goede ontwikkeling voor de afzetkansen van Groningse varkenshouders die investeren in dierenwelzijn en verduurzaming.

3.3 Update leghennenhouderij

De pluimveehouderij heeft in 2017 met de fipronilcrisis te maken gehad. In Groningen zijn er 5 locaties getroffen door de fipronilcrisis. Dit is 16% van alle Groningse leghennenbedrijven. Deze crisis zorgde ervoor dat de aanvoer van eieren flink daalde en dat dreef de prijs op. Eind 2017 lag de prijs voor consumptiescharreleieren op 1,83 euro per kilo: een stijging van meer dan 80% in een half jaar tijd. De fipronilcrisis zorgde voor behoorlijke inkomensverschillen bij pluimveehouderijen: een flinke daling van het inkomen voor de bedrijven die getroffen werden door de crisis, maar een flinke stijging bij de ondernemers die konden profiteren van de hogere prijs. De gevolgen van de fipronilaffaire nemen in de tweede helft van 2018 af, waardoor de prijs van eieren lager komt te liggen.

Net als bij andere voedingsproducten is het belangrijk dat afnemers en consumenten vertrouwen hebben in de kwaliteit van het product. Bij eieren is dat vertrouwen door dit voedselschandaal op losse schroeven komen te staan. Het wordt voor de sector een uitdaging om dat vertrouwen terug te winnen.

Ook zijn er afgelopen jaar bedrijven getroffen door de vogelgriep en was er een ophokplicht voor vrije uitloopkippen. In 6 regio's zijn de kippen voor een periode van 16 weken (begin december tot eind maart) opgehokt. Dit is het aantal weken waarin eieren, ondanks een ophokplicht, als vrije-uitloopei verkocht mogen worden. De andere 14 regio's mochten de kippen medio april weer naar buiten. (De Boerderij, 2018c) De vogelgriep lijkt een jaarlijks probleem te worden. Concepten zoals Kipster en Rondeel hebben hier rekening mee gehouden bij het ontwerp van hun stal; deze kippen hebben een grote overdekte uitloop met veel daglicht.

Andere ontwikkelingen in de leghennenhouderij is het definitieve besluit rondom pluimveerechten. Begin 2018 is de POR-regeling (Regeling Ontheffing Productierechten Meststoffenwet) definitief afgeschaft en staan individuele ondernemers voor de vraag of men

moet investeren in pluimveerechten, die inmiddels flink duurder zijn geworden, of dat men hun bedrijf moet afbouwen (ABN AMRO, 2018).

Kijkend naar nieuwe concepten binnen de leghennenhouderij heeft Kipster een goede start gemaakt. Deze stal is klimaatneutraal en diervriendelijk. De 3 sterren Beter Leven stal levert sinds oktober 2017 de eieren aan de Lidl. Bijzonder is dat de haantjes, die tegelijk met de hennen voor de Kipsterstal uit het ei kwamen, niet zoals gebruikelijk worden gedood. De Kipsterleghaantjes worden gehouden voor het vlees dat ook in de supermarkten van Lidl te koop is. De mestperiode is minimaal vijftien weken. Normaliter is het opfokken van leghaantjes economisch gezien niet rendabel, maar door de afspraken met Lidl is dat nu wel mogelijk. De afzet van het Kipster-ei is 100% en daarom gaat Lidl het aanbod duurzame Kipster-ei verdubbelen (Trouw, 2018). Er is nog maar 1 kipster-stal in Nederland. Zijn er kansen om een tweede Kipsterstal in de provincie Groningen te plaatsen? Of komt deze toch in de Randstad?

3.4 Update vleeskuikenhouderij

De trend van afgelopen jaren heeft zich doorgezet en daardoor is de gangbare kip 'uit', het aanbod van Kip bij Nederlandse supermarkten is definitief veranderd. Er is bijna geen supermarkt meer waar nog gangbaar geproduceerd vers kippenvlees te koop is. De supermarkten zijn massaal overgestapt naar nieuwe basis-kipconcepten met namen zoals goed nest kip, nieuwe standaard kip, langzaam groeiende kip, kip met pluimgarantie, nieuwe plus kip, gildehoen en scharrelkip. De nieuwe concepten onderscheiden zich vooral van regulier pluimveevlees door het gebruik van trager groeiende rassen, meer ruimte voor de dieren, afleidingsmateriaal en in veel gevallen daglicht in de stal. Deze concepten staan in de infographic (zie voorzijde addendum) weergegeven als '+' en hebben dus geen Beter Leven ster. Kip met 1 ster Beter Leven moet namelijk aan meer eisen voldoen (AgriVisie, 2017). In tegenstelling tot varkensvlees, is bij de vleeskuikensector het 1 ster Beter Leven niet het nieuwe basisniveau. Dit lijkt vooral te komen door de verplichte overdekte uitloop voor de 1 ster Beter Leven kip. Zo'n uitloop vergt een flinke investering en maakt het lastig om terug te vallen op reguliere vleeskuikenhouderij als de markt daar om zou vragen. Kijkend naar de eerste openstelling van maatregel 2 heeft 35% van de Groningse vleeskuikenhouders een overdekte uitloop aangevraagd.

Voor pluimveevlees geldt dat de wereldwijde vraag goed blijft, maar net als bij andere sectoren ligt de nadruk met name op West-Europa, waar weinig tot geen groei te verwachten is. Het ligt dan ook voor de hand om de exportmogelijkheden naar buiten Europa uit te breiden. Voor de pluimveehouderij in West-Europa is dierenwelzijn een belangrijk thema en zijn milieumaatregelen van overheidswege een punt van zorg.

3.5 Update vleeskalverhouderij

De Dierenbescherming werkt aan het herzien van Beter Leven-criteria voor de kalverhouderij. Hierbij gaat het om drie hoofdonderwerpen: luchtwegaandoeningen, transport en ruimte/vloeren. Volgens de Dierenbescherming zou de oplossing voor de eerste twee onderwerpen zijn om de kalveren pas met 28 dagen leeftijd van het melkveebedrijf te verplaatsen naar de kalverhouder. Nu gebeurt dat op 14 dagen leeftijd.

Wat betreft ruimte en vloeren stelt de Dierenbescherming voor om naar vloeren te gaan met een rubberen toplaag. De levensruimte moet toenemen van 1,8 m² naar 2,2 m² per dier. Dit kan een kalverhouder ook bereiken door minder dieren per hok te huisvesten. In de toekomst

wil de dierenbescherming dat kalveren 2,5m² per dier hebben, een vloer van stro of zand en een uitloop (de Kalverhouder, 2017). In tweede openstelling van maatregel 2 stonden investeringen welke hierop aansloten.

De meeste Groningse kalverhouders zijn contractkalverhouders bij de Van Driegroep. Zoals beschreven in het eerder verschenen rapport is de kalverhouderij sterk keten gestuurd en gaat 95% van het kalfsvlees naar het buitenland. Daarom zou er goede afstemming plaats moeten vinden tussen de ketenregisseur en de Dierenbescherming over hoe kalveren in Nederland onder het Beter Leven keurmerk gehouden kunnen worden, aangezien dit keurmerk geen betekenis heeft voor kalfsvlees in het buitenland.

4. Conclusie & aanbevelingen

4.1 Openstelling maatregel 2

Uit de belangstelling van de Groningse IV voor beide openstellingen van maatregel 2 'Fysieke investeringen voor innovatie en verduurzaming van agrarische ondernemingen' in december 2016 en maart 2018, kan de conclusie getrokken worden dat de Groningse intensieve veehouder wil innoveren. De eerste openstelling is zelfs voor meer dan € 1,5 miljoen overschreven en voor beide openstellingen is er een totaalbedrag van € 5,2 miljoen aangevraagd. Deze aanvragen zijn afkomstig van 37% van de Groningse IV houders. Hiervan is 65% toegekend en zal 24% van de Groningse IV stappen kunnen nemen richting verduurzaming en dierwelzijn op hun bedrijf en aansluiting vinden bij een concept. De IV houders moeten zelf 60% van de investering financieren. Dit betekent dat de IV zelf voor € 7,9 miljoen euro zou willen investeren in verduurzaming en dierwelzijn. De Groningse IV wil wel, nu de markt nog (zie paragraaf 4.3). Dit werd ook bevestigd in de enquête. Hierbij gaf 55% van de IV houders de investering nog niet te hebben uitgevoerd, omdat de IV houder geen aansluiting kon vinden bij een concept door de beperkte afzet.

De definitie van IV in de omgevingsvisie van de Provincie Groningen is: "agrarische bedrijfsvoering, zelfstandig of als neventak, gericht op het geheel of nagenoeg geheel in gebouwen houden van varkens, pluimvee, vleeskalveren en pelsdieren, met uitzondering van het biologisch houden van dieren overeenkomstig de Landbouwkwaliteitswet". (Nagenoeg geheel in gebouwen gehouden dieren zijn dieren welke minder dan 20% van het staloppervlakte aan uitloop hebben) Volgens deze definitie van IV zou 91% van de varkens, 100% van de vleeskuikens, 100% van de kalveren en 52% van de leghennen onder IV vallen in de provincie Groningen. Nadat alle investeringen van de twee openstelling zijn uitgevoerd neemt het aantal IV bedrijven, volgens deze definitie, af voor de varkenshouderij met 5%, vleeskuikens 30%, leghennen 20% en kalveren 0%. Een belangrijke opmerking hierbij is dat deze investeringen alleen worden uitgevoerd door de IV houders, en daarmee de IV in Groningen afneemt, mits de veehouders afzet hebben en er markt is voor hun buiten gehuisveste conceptdieren. Dit laatste blijkt lastig te zijn naar aanleiding van de afgenomen enquête. Voornamelijk de vleeskuikenhouders hebben hun investering voor een overdekte uitloop nog niet gerealiseerd en daarmee de stap naar 1 Beter Leven kuikens nog niet gemaakt, omdat er geen vraag is vanuit de slachterijen naar deze kuikens. Welke invloed de provincie Groningen hierop zou kunnen uitoefenen, staat beschreven in paragraaf 4.3.

Naar aanleiding van deze openstelling is de aanbevelingen naar de provincie Groningen om ruimte te bieden binnen voorwaarden. Dit kan ondernemers verder prikkelen, uitdagen en de sector verder brengen. Uiteindelijk gaat duurzaamheid voor de ondernemer over volhoudbaarheid van zijn bedrijf: blijvend een boterham kunnen verdienen en investeringen terug verdienen. De provincie Gelderland heeft hiervoor het 'plussenbeleid' geïntroduceerd; uitbreiden kan in deze provincie, maar wel met extra investeringen op duurzaamheidsthema's. Er zou een lijst gemaakt kunnen worden met plussen. Uit deze lijst moeten minimaal een bepaalde hoeveelheid zaken worden gekozen.

4.2 Stoppende bedrijven

Voor de provincie Groningen liggen een aantal uitdagingen en kansen voor de komende jaren ten aanzien van de Groningse intensieve veehouderij. Door de stoppersregeling 2009,

ROK, afschaffing POR en warme sanering wordt er een golf van stoppende IV-bedrijven verwacht. Dit is niet alleen landelijk, maar kan ook de Groningse IV betreffen.

De mogelijkheden die hierdoor ontstaan zijn:

- Het laten ondernemen en regie nemen van eventueel verhuisde IV-bedrijven uit veedichte gebieden; IV-bedrijven laten vestigingen mits deze bijvoorbeeld onder een bepaald verduurzamingsconcept ondernemen. Deze ondernemers willen investeren in vervangende nieuwbouw en (duurzaam) voortbestaan. Dit draagt bij aan de ambitie om duurzaamste provincie van Nederland te zijn.
- Natuurlijk verloop van IV-bedrijven welke beter bij de ambities van de provincie passen; De stoppende Groningse IV bedrijven zullen hoogstwaarschijnlijk vooral verouderde bedrijven zijn welke minder goed passen in het landschap, woonomgeving of toerisme en recreatie. De IV-bedrijven die voortzetten zullen met name levensvatbare bedrijven zijn die toekomst zien in hun (duurzame)bedrijfsvoering in Groningen.
- Dierrechten in de provincie salderen waardoor er niet meer dieren in de provincie komen, maar er meer dieren gehouden worden in een concept (zie 4.4).

De uitdagingen voor de provincie Groningen m.b.t. stoppende bedrijven zijn:

- Wat gaat er gebeuren met de leegstaande stallen, gebouwen en asbestsanering? In Brabant en op de Veluwe is dit een probleem: ontstaan van drugslabs en verloedering van het landschap door vervallen gebouwen.

4.3 Wetgeving of regisseur

Nog nooit stond het dierenwelzijn zo in de belangstelling. De economie trekt fors aan en er is geld om duurdere producten te kopen. Het ontbreekt echter aan een regisseur of leiding in de keten. Uit onder andere de investeringsregeling (paragraaf 2.2) en het eerder verschenen rapport blijkt wel dat de Groningse IV wel wil, maar de markt komt langzaam op gang. De provincie kan aan de voorkant de provinciale omgevingsverordening vaststellen en hiermee bepalen of bedrijven kunnen uitbreiden of niet. Er wordt beter en sneller resultaat bereikt wanneer de provincie ook de achterkant regisseert/helpt regisseren door bijvoorbeeld:

- “Voedselfamilie”: de provincie Zuid-Holland heeft de ambitie dat in 2036 80% van het geconsumeerde voedsel in Zuid-Holland lokaal uit deze provincie afkomstig is. De rol van de provincie Zuid-Holland is het ondersteunen en stimuleren van het initiatief d.m.v. de Innovatie Agenda Duurzame Landbouw van de provincie. Met deze agenda wil de provincie, via netwerken en proeftuinen, koplopers in de landbouw- en voedselketen helpen nieuwe perspectieven en initiatieven te ontwikkelen. De provincie Groningen kan ook een dergelijke innovatie agenda opstarten en ambitie hebben dat de eieren en vlees Gronings geproduceerd zijn onder een bepaald verduurzamingsconcept en in Groningen geconsumeerd worden. Hierdoor wordt uiteindelijk de provinciale markt geregisseerd en biedt het afzetkansen van het conceptproduct van de Groningse IV houder.
- Korte ketens: faciliteren en stimuleren van lokale conceptproducten uit Groningen voor instanties en overheidsinstellingen binnen de provincie.
- Aan tafel bij de retail: welke ontwikkelingen spelen er bij de retail en welke eisen stellen zij aan de producten in de toekomst. Door in gesprek te gaan kan er gestimuleerd worden om vooral producten af te nemen van de Groningse IV die duurzaam geproduceerd zijn.
- Het nieuwe stalconcept in Groningen: de nieuwste concepten, zoals Kipster, blijken een succes te zijn. De provincie moet een proactieve houding aannemen om dit soort concepten te laten vestigen in de provincie Groningen op bestaande locaties met

vervangen nieuwbouw. Hiervoor zou het eventueel mogelijk moeten worden om bouwblokken uit te breiden mocht dit nodig zijn.

- Openstellen open inschrijving: dit om bovenstaande nieuwe stalconcept uit te voeren en/of de IV de kans te geven hun eigen innovatieve stal te bouwen. Er zijn veehouders die goede ideeën hebben.
- Elke type houderij maakt zijn eigen verduurzamingstraject door. Leghennen lopen voorop in het concept denken en bij de kalverhouderij speelt dit nog geen rol. Daarom wordt het een uitdaging om het juiste beleid te maken wat alle IV sectoren en hun verduurzamingstraject dekt.

Een belangrijke conclusie omtrent marktontwikkeling is het belang dat de uitbouw van concepten markt gestuurd wordt en niet productie gestuurd. Dit is een bekende valkuil voor de agrarische sector.

4.4 Vervolg na 1 januari 2019

Het is wenselijk dat wordt nagegaan of het oorspronkelijke doel van de gebiedenkaart van 2011 is gehaald. Is dit doel nog steeds actueel of zijn inmiddels andere rollen aan de IV sector in Groningen toe te bedelen. De sector laat zien zich proactief op te stellen (zie openstellingen maatregel 2) en de bedrijven kennen, in vergelijking met het Nederlandse gemiddelde, een toekomstige generatie IV houders. Daarnaast heeft de provincie uiteindelijk maar 215 IV-bedrijven waarvan 37% de IV als neventak heeft. Deze 215 bedrijven zijn 2,8% van het totaal landelijke gemiddelde.

Bij de herziening van de OMG visie en POV in juli 2016 hebben de staten besloten om met ingang van 1 januari 2019 de ontwikkelruimte voor IV te beperken. In de motie van 16 december 2015 wordt het college opgedragen in samenspraak met de landbouwsector te komen tot een regeling om ontwikkelingsruimte te bieden bij verduurzaming van de IV, voordat de Omgevingsvisie- en verordening definitief wordt vastgesteld. De sector was voor motie bezig met verduurzamen (zie infographic en rapport van oktober 2017) en beide openstellingen van Maatregel 2 hebben dit in versnelling gebracht. Maar aan de afzetkant is deze versnelling er nog niet (zie 4.3). Uiteindelijk gaat duurzaamheid voor de IV houder over volhoudbaarheid: blijvend een boterham kunnen verdienen en investeringen terug verdienen. Om deze investeringen terug te verdienen, moet de opbrengst omhoog en/of de kostprijs per dier omlaag. De IV houder ontvangt een meerprijs voor bijvoorbeeld zijn Beter Leven sterren vlees, maar dit dekt alleen vergoeding voor de gemaakte onkosten en extra inspanning. Daarom verdient netto de veehouder niets extra's dan regulier gehouden dieren. Simpelweg omdat de waarde van producten uitsluitend bedrijfseconomische worden bepaald en wordt de waarde van het product voor bijvoorbeeld het milieu genegeerd; 'true costs' naar 'true pricing'. Een krediet verstrekker kijkt vooral naar de kosten per kilo product en niet naar een betere dierwelzijnsprestatie. Daarom kan een IV houder alleen investeren door deze investering te spreiden over meer gehouden dieren en daarmee de kostprijs per dier te verlagen. Dit is een gegeven waar de provincie Groningen rekening mee dient te houden bij het definitief vaststellen van de OMG visie na 1 januari 2019.

De angst voor mega stallen in de provincie Groningen, worden gedeeltelijk doorbroken door het dierrechtensysteem. Een varkens- of pluimveehouder kan niet 'zomaar' verdubbelen in dieraantallen, hiervoor zijn dierrechten nodig en dit wordt eveneens bemoeilijkt door het afschaffen van de POR-regeling. Daarnaast is het niet de ambitie van de provincie Groningen om toe te nemen in het aantal gehouden varkens, pluimvee en kalveren. Een

alternatief zou zijn om het aantal dierrechten/ aantal gehouden IV dieren in de provincie te salderen; bijvoorbeeld een vleeskuikenhouder kan het dieraantal overnemen van een gestopte vleeskuikenhouder. Mits deze dieren gehouden worden onder eisen van verduurzaamingsconcept, innovatie en/of plussenbeleid, passend in het landschap en geen overlast geeft voor de woonomgeving en/of toerisme en recreatie. Dit zou IV houders welke willen innoveren in verduurzaming, investeren in vervangende nieuwbouw en dierwelzijn, stimuleren.

Uiteindelijk is innovatie een must om veehouders bewuster te laten omgaan met dierwelzijn en de IV te verduurzamen. Wanneer de regels d.m.v. beleid voor investering en vooruitgang worden aangescherpt, biedt dit geen ontwikkelingsruimte en worden er geen 'vonken' gecreëerd bij IV houders. De IV sector op slot zetten in de provincie Groningen zal niet bij dragen in een verduurzaming en beter dierwelzijn. Hierbij is het zeer belangrijk dat de dialoog tussen omgeving, gemeente, burens, veehouder en provincie blijft bestaan.

Sinds de Motie IV in december 2015 heeft de Groningse IV bewezen stappen te willen zetten richting verduurzaming. Wanneer de provincie Groningen de ambitie heeft om de duurzaamste intensieve veehouderij te hebben, zal een dergelijk model moeten worden ontwikkeld zoals het 'Groninger Verdienmodel' of het 'Gelderse plussenbeleid'. Daarvoor zal in 2019 een werkgroep moeten worden samengesteld om een dergelijk model uit te werken en het beleid, op basis van gebiedenkaart, nog 1 jaar aan te houden.

Literatuurlijst

- ABN AMRO, april 2018, Menkveld, N., “Agrarische ondernemers komende jaren onder druk door regelgeving en prijsdalingen”.
- AgriVisie, december 2017, Klein Swormink, B., “De tijd is rijp voor duurzamer vlees”.
- Agriholland, mei 2018, Meat & Co., “Vraag naar biologische vlees blijft toenemen”.
- Boerderij, oktober 2017, Waninge, J., “Brabant stelt stalderingsloket open”.
- Boerderij, februari 2017a, Dooren, K. van, “Geen plaats meer Beter Leven varkens”.
- Boerderij, maart 2017b, Klein Swormink, B., “Kip van Morgen is bijna overal”.
- Boerderij, juni 2018, “Meerprijs Beter Leven-vlees te laag”.
- Boerderij, juli 2018, Vermaas, M., “120 miljoen voor opkoop varkensbedrijven”.
- De Kalverhouder, oktober 2017, Hoof, W. van, “Beter Leven-criteria voor kalveren herzien”.
- Nieuwe Oogst, april 2018, Lesscher, I., “Marktaandeel Beter Leven varkensvlees stijgt”.
- Nieuwe Oogst, juli 2018, Lesscher, I., “Dartelstal laatste schakel tot Hamletz”.
- Pig Business, oktober 2017, Lier, A. van, “Duurzaam vlees: de stand van zaken”.
- Trouw, juni 2018, Hakkenes, H., “Klimaat neutrale stal in Randstad levert Lidl meer duurzame eieren”.
- Varkens, april 2018, “Biologisch schiet in 2017 vooruit”.
- Varkens, juli 2018b, “120 miljoen voor sanering vanaf 2019”.
- Varkens in Nood, april 2018, “71 procent van varkensvlees in supermarkt heeft keurmerk”.
- V-focus, augustus 2017, Rotgers, G., “Duurzame landbouw nog een brug te ver”.
- Volkskrant, 30 juni 2015, Slingeling, L., “Wie is bereid het Varken van Morgen te betalen?”.
- Volkskrant, oktober 2017, Staalduine, J. van, “Boeren zorgen steeds beter voor dieren: aantal boeren dat keurmerk Beter Leven plakt verdubbeld”.

aantal aanvragen					
diersoort	aantal	Aantal I	Aantal II	% van tot. populatie	Bedrag
varken	24	15	9	31%	€ 1.494.622,55
leghennen	9	1	8	26%	€ 501.765,73
vleeskuikens	37	30	7	54%	€ 2.478.923,83
kalf	12	9	3	32%	€ 674.786,17
kalkoen	1	0	1	33%	€ 100.000,00
totaal	83	55	28	37%	€ 5.250.098,28

*3 bedrijven eerdere aanvraag gedaan

Bijlage 1: overzicht aanvragen openstelling I en II maatregel 2

	Investering – aantal aanvragen						
diersoort	Varkens/kalver vriendelijke vloeren	Buitenuitloop/weide	Daglicht-voorzieningen in de stal	Water-voorzieningen	Ruwvoer-verstrekking Vleeskalveren	Groomborstels/schuurgelegenheid	Pad Cooling
varken	21	5	8	1	1	6	1
leghennen	0	8	1	0	0	0	0
vleeskuikens	0	25	10	3	0	0	1
kalf	2	0	2	1	12	1	0
kalkoen	0	1	1	0	0	0	0
totaal	23	39	22	5	13	7	2

	Investering – aantal aanvragen					
diersoort	Biobed of biofilter	Warmtewisselaar / energie besparen	kraamhokken	groepshuisvesting zeugen	instrooisystemen	hokverrijking
varken	2	6	1	1	1	4
leghennen	0	3	0	0	0	1
vleeskuikens	0	9	0	0	0	0
kalf	0	1	0	0	0	0
kalkoen	0	1	0	0	0	0
Totaal	2	20	1	1	1	5

Bijlage 2:
overzicht MDV (Maatlat Duurzame Veehouderij) stallen in Groningen

Sector	In Groningen afgegeven MDV certificaten 2012-2017		Landelijk afgegeven MDV certificaten 2012-2017		Ontwikkeling aantal MDV stallen voldoen aan thema's Ammoniak, Dierwelzijn, Diergezondheid, Energie, Fijnstof, Brandveiligheid en Bedrijf & Omgeving					
		% van de IV		% van de IV	2012	2013	2014	2015	2016	2017
IV Totaal	28	13,0%	2.225	28,7%	+8	+11	+12	+19	+25	+28
	10	13,7%	1.530	35,6%						
	10	31,3%	345	34,7%						
	8	11,3%	309	34,6%						
	-	0,0%	41	2,6%						